

Liturgia online – <http://www.liturgia.hu>

Szerző Vukoszávlyev Zorán

Cím Új építéstörténeti adatok Baranya megye szerb ortodox templomainak periodizációjához

Megjelenés Architectura Hungariae 3 (2001) 2. sz.

Tárgyszavak szerb egyház, építészettörténet

AH III/2 2001

ÚJ ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI ADATOK BARANYA MEGYE SZERB ORTODOX TEPLOMAINAK PERIODIZÁCIÓJÁHOZ

Vukoszávlyev Zorán

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Kar
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K. II. 60. Tel.: 463-1330, 463-1468; Fax: 463-1638

E-mail: zoran@eszd.bme.hu

Történeti előzmények - XV. századi bevándorlások, 1690 és a rákövetkezendő évtizedek.

A szerbek a XV. századtól kezdve építenek templomokat Magyarország területén. A bizánci kultúrkörhöz tartozó ezen építészeti emlékekkel a mai Magyarország egész területén találkozhatunk.

Az első szerb telepések a Szerémségbe és a Maros-vidékre költöztek be a török balkáni előretörtése idején a XV. században.^[1] A magyar uralkodóházzal jó viszonyba levő Lazarevics majd Brankovics családok birtokadományok által, majd cserékkel bekerülnek a magyar nagybirtokosi rendbe. Politikai jelentőségüket kihasználva királyi privilégiumaikkal elérték, hogy szerbeket telepíthessenek magyarországi saját birtokaikra. Így népesült be szerbekkel a Tiszántúl Szabolcstól a Bánátig. A királyi hadseregben szolgáló "sajkások" pedig a Duna-menti településeken hoztak létre diaszpórákat. E letelepedésekhez kapcsolódó első templomokról, majd a török alatti idők egyházi viszonyairól igen kevés adat maradt fenn.

Jelentősebb és történeti adatokban is gazdagabb építési periódusról a szerbek "Nagy Vándorlása" utáni időkből rendelkezünk. A török elleni Habsburg-lengyel összefogással 1686-ban felszabadult Buda. A hadak a mai Magyarország déli határáig vonultak. A bécsi udvar felszólította a Balkán népeit, hogy lázadjanak fel az elnyomó oszmán uralom ellen. Szerbiában népfelkelés tört ki az egyházi vezetők irányításával. Azonban a felszabadító harcok lendülete megtört, s a Habsburgok ideiglenes békét kötöttek a törökökkel. A továbbra is megszállt területeken rekedt, fellázadt szerbeknek menekülniük kellett hazájukból. I. Lipót befogadó nyilatkozatára Csarnojevity ("Csarnojevics", "Csernojevity") Arzén pátriárka vezetése alatt (egy

kutatások szerint) 40.000 szerb család vándorolt be a felszabadított magyarországi területekre.

Fontos kolóniák jöttek létre az akkori déli határokhoz közel eső Baranyában és Szeged környékén; az egyházi központ Szentendrére költözése kapcsán a nagy Duna-menti településeken (Dunaszekcső, Dunaföldvár, Százhalombatta) és Budapest környékén. Valamint újranepekedtek a régi sajkások által alapított diaszpórák a Duna mellett (Esztergom, Komárom) fel egészen Győrig.

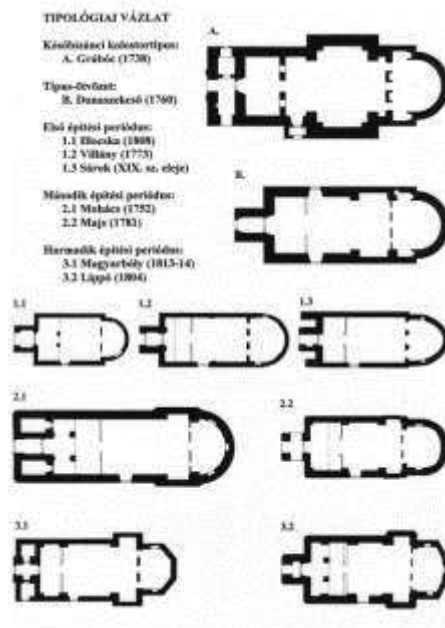
A XVII-XVIII. század fordulóján épült első templomok ideiglenes jelleggel fából illetve vályogból épültek. Néhány évtized alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a megtelepedés hosszabb időre szól. Ekkorra már az ügyes kereskedők hírében álló szerbek megfelelő anyagi háttérrel rendelkeztek ahhoz, hogy a császári privilégiumoknak megfelelően már időt álló anyagból építhessenek templomokat a régiak helyére. Ezen első, egyszerű templomok - a korabeli leírások szerint - egyhajós, nyeregtetővel fedett, oromzatos építmények voltak.

A XVIII. század közepén a szakrális (egyházi) építészetben elterjedt az egyhajós, nyugati középtornyos templom-típusterv.^[2] A szerbek, akik közvetlenül a bécsi Udvar irányítása alá tartoztak, átvették e kamarai megoldásokat,^[3] majd a liturgiájuk sajátos térszükségleteinek megfelelően átalakították azt. Így a legjelentősebb építkezési periódusra, a XVIII. század végére létrejött egy sajátos templomtípus, mely a nyugati barokk építészeti keretek közt keleti rítusú templomot rejt.

Felvezetés

Mielőtt áttérnénk ezen építészeti kultúra részletes vizsgálatára, tegyünk egy rövid összefoglalást az emléktanyáról. A mai Magyarország területén a Budai Szerb Ortodox Püspökség irányítása alatt 42 szerb ortodox templom és 3 kápolna áll. Ezen templomok fele az ország déli határvidéke mentén Baranyában és Szeged környékén koncentrálódik. További 12 templom Budapest és Szentendre körül található, valamint 9 az ország más területein elszórtan.^[4] A templomok 60%-a a XVIII. században épült, 30%-a a XIX. század folyamán, néhány templomot a XX. század elején fejeztek be.

Több éves kutatómunkánk alatt az ismert épületdokumentációk alapján felállítottuk tipológiai rendszerét ezen emlékkörnek.^[5] 1999. és 2000. nyarán a bibliográfiai kutatások által szerzett ismeretanyagunkat kibővítettük helyszíni épületdokumentálásokon keresztül. Jelen tanulmányunkban ismertetjük az általános tipológiai rendszer alapvetéseit: a korai, XV-XVI. századi szórvány építési emlékektől a fő építési korszakot jelentő XVIII-XIX. század három periódusán át. (1. tábla) Majd a Baranya megye területén végzett felmérő munkák eredményeiből levont következtetések által cizelláltabbá tesszük a felállított rendszert.

1. tábla Tipológiai vázlat

A. Későbizánci kolostortípus: Grábóc (1738); B. Típus-ötvezet: Dunaszekcső (1760);
Első építési periódus: 1.1 Illocska (1808), 1.2 Villány (1773), 1.3 Sárocs (XIX. sz. eleje);
Második építési periódus: 2.1 Mohács (1752), 2.2 Majs (1781); Harmadik építési
periódus: 3.1 Magyarbóly (1813-14), 3.2 Lippó (1804); Készítette: a szerző.

A mai Baranya megye területén 12 ortodox templom áll^[6] - ez a magyarországi emlékhely negyede. A templomok azonos történeti-történelmi közege, a (számos esetben) egymás mellett levő falvak építési kultúrájának közvetlen kölcsönhatása, több áttétel nélküli párhuzam vagy épp fejlődési sor megfigyelésére-megállapítására ad lehetőséget az emlékek területi koncentrátságának köszönhetően. Egy ilyen lehatárolt régió vizsgálata szélesebb körű, átfogóbb területi elemzések alapja lehet.

Ráckeve - egyedülálló korai szerb emlék

Az első szerb egyházi épületek megjelenése a XV. századra tehető. Nagyon kevés utalás jellegű adatunk van, azonban egy nagyon jelentős emlék maradt e korból.

A Csepel-szigeti Ráckevén 1440-ben telepedtek le az al-dunai szerb Keve ("Kovin") mezőváros lakói a török elől menekülve. 1487-es dátummal találunk először említést a tiszta későgótikus formákkal épült templomokról.^[7] A hajóhoz délről két további kápolnát építettek. A keletebbre esőt az ide települő szerb szerzetesek önálló használatra emelték; a későgótikus kápolnába kelet felől egy reneszánsz keretű ajtón juthatunk be - mely a Mátyás-kori budai építőművészet kisugárzásának példája. A nyugati kápolnát donációként emelte egy helyi kereskedőcsalád - Csányi Károly és Lux Géza a történeti adatok alapján 1517-re datálja.^[8] (A két kápolna közül ez a későbbi - így a mellette álló szerzetesi kápolna 1487-1517 között épülhetett.) A torony alsó része a már említett későgótikus építési korszakból eredeztethető, 1758-ban fejezték be copf stílusban.

Az épület teljes egészére jellemző nyugati későgótikus formanyelv egyedülálló a szerb egyházi építészetben. Az ortodox rítus térényjeinek leképezése egy

hosszhajós templomtérben sajátos ötvözetet eredményez a nyugati hatású gótikus architektúra valamint a belső díszítés és berendezés bizánci stílusa között. Ezen, hazánkban legkorábbi ortodox szakrális emléknél tehát a hagyományaiban erős, területre jellemző építési kultúrkör jegyeinek közvetlen átvételéről van szó az építtető szerb közösség részéről.

Grábóc - monostori templom

A történeti Magyarország területén több ortodox monostor is állt. Magyarország nyugati kereszténységhez való csatlakozásával az első királyaink és feleségeik által alapított ortodox szerzetesi közösségek idővel megszűntek. A mi vizsgálataink szempontjából fontos, ma álló szerb ortodox monostor csak egy van. A Tolna megyei Grábócra 1585-ben érkeztek Pájszije ("Pajsziye") igumen vezetésével szerzetesek a dalmáciai Drágovics ("Dragovics") kolostorból.^[9] 1587-re építették fel első templomukat kőből. A pety-i patriarchátushoz tartozó monostor a török uralom alatt álló Magyarországon jelentős szerepet töltött be a baranyai és dél-dunántúli szerbség életében. A többször lerombolt majd újjáépített monostortemplom helyén^[10] 1736-ban kezdték el építeni a szerzetesi templomot; 1741 végén készült el teljesen.^[11] A jellemzően későbizánci építési kultúrkör ezen fennmaradt emléke közvetíti számunkra a szerb építési hagyományokban élő formavilágot. E stílusban hasonló jellegű szerzetesi kolostorokat emeltek - több évszázadon át konzervatívan ragaszkodva a megoldásokhoz - a megszállt szerb területeken. Eképp a grábóci monostori együttes templomán is a magyar területektől teljesen idegen centrális térforma uralkodik a külső tömegben.

Ráckelve monográfiailag nem tisztázott építtetői közössége, Grábóc pedig monasztikus története miatt talán egyedi példának tekinthető a magyarországi szerb ortodox templomépítészetben. A "Nagy Vándorlás" (1690) utáni fél évszázad építkezései azonban már általános építészeti rendszer megjelenését mutatták. Vaszilij Dimitrijevitj budai püspök szorgalmazásának köszönhetően meginduló nagyarányú építkezésekkel megjelentek a szerb barokk templomok Magyarországon.

I. építési korszak - Illocska

A magyarországi szerb ortodox templomok periodizációjában három jelentősebb korszakot különböztethetünk meg.

Az első időszak a XVIII. század közepéig tart. Illocska temploma 1808-ban épült, azonban jól példázza ezen templomok kialakítását. Azért vehetjük bemutatásunk tárgyává e kis templomot, mert általánosnak mondhatjuk, hogy a falusi, szerényebb anyagi háttérrel rendelkező építkezések esetében nem a legrangosabb építészeti módszereket felvonultató megoldásokat alkalmazták. Így több mint fél évszázad távlatában is még az első építési szakasz jegyeit találjuk meg e templomnál.^[12]

Ezen periódusnak megfelelően épült templomok általában egyhajós teremtemplomok, a keleti végükön félköríves apsziszáródással. A belső teret osztó ikonosztáz, mely egyben az oltárteret is jelöli, a külső tömegugrásnál, az apszidiális átmenetnek megfelelően helyezkedik el.

Tornyuk ezen szakrális épületeknek még nem volt.^[13] Itt is jól elkülöníthető ez - nem csak alaprajzilag látszik annak későbbi hozzáépítése, hanem a falazás technikájában is: míg a templomtestet faragott kő és kiegyenlítő téglarétegek vegyesfalazata alkotja, addig a toronytestet már teljes egészében téglából falazták.^[14]

A későbbi építést az építészeti tagozatok gazdagodása is mutatja. Valamint az, hogy a templomtömeg főpárkánya nem fordul át a toronyra; s a harangtorony övpárkánya a templomhajó oromzatának csatlakozásánál lett meghúzva.

Ezeknek megfelelően felállíthatjuk a korai építési szakaszban épült templomok jellemzőit: az egyenes oldalfalakkal határolt templomteret az ikonosztáz vonalában történő ugrással félköríves oltárapszis egészítette ki; s az épülettömeghez szervesen kapcsolódva, később épült hozzá a torony.

II. építési korszak - Mohács

A mohácsi templomnál az átmenti korszak stílusjegyeit figyelhetjük meg. Az 1752-ben épült templom alapfalainak lerakásakor már gondoltak a később építendő torony diszpozíciójára: azt szervesen bevonták az alaprajzba. Bár a torony csak később, a XVIII. század utolsó harmadában épült meg, mégis egységesebb képet mutat a templomtömegben a hajóhoz már nem additíve illesztett torony.

A hivatkozott liturgikus követelményeknek való megfeleltetés itt egy új, párhuzamos folyamatot indított el. A templomtérben az ikonosztáz előtt húzódó szoleán, a papok mozgásterén helyezkednek el az énekesek padjai.^[15] A térbe beálló pevnicák az előbb vázolt alaprajzi rendszerben térszűkületet okoznak. Ezt feloldandó, ezen épületeknél a naosz ikonosztáz előtti részén falfülkét, térbővületet alakítottak ki. Ami a belsőben már jelentős, harántirányú dongafedéssel képzett teret eredményezett, az a külsőben még nem jelentkezett erőteljes tömegként: csak lizénákkal határolt, többszörös golyvázással formált, hangsúlytalan elem.

Ebben az átmeneti periódusban már szervezettebben kapcsolódott a toronytest a templomhajóhoz. A keleti oltárapszis térbeli tömegvisszaugrásánál az északi és déli homlokzaton az énekesi terek (pevnicák) önálló tömegelemként való megjelenése indult el.

III. építési korszak - Magyarbóly

Magyarbóly 1813-14-ben^[16] épített temploma már a harmadik építési periódust jelöli. Az alaprajzon is jól követhetően a toronytest az együttes tervezésből adódóan szerves része az épületnek, annak tömegében is arányosan illeszkedik a vele egy időben épülő hajóhoz. A pevnicák liturgikus igényekből levezetett téralakítása már jelentősebb mértékű, s önálló tömegelemként, karakteresen jelentkeznek a homlokzaton. Az oltárapszis ekkor már a jelentkező klasszicizmus formaszigorító gondolkodásmódjának jobban megfeleltetve általában poligonális: a nyolcszög öt oldalával záródik.

Ezzel kialakult az a sajátosan szerb ortodox templomokra jellemező alaprajzi és tömegbeli formálás, amit a következőkben általánosan használtak. A típus elterjedt a XIX. század folyamán épülő szerb templomoknál és a hasonló liturgiával rendelkező

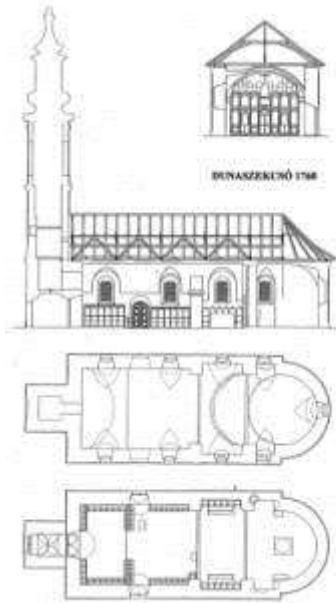
más ortodox közösségeknél: e minta szerint nagy számú román és görög alapítású templom jött létre az országban. Sőt a templomtömegben jelentkező északi és déli térbővület a keresztházás formálásnak megfelelően a katolikus gyülekezetek építési formavilágához is közel került, s több klasszicista majd historizáló falusi templom épült már eszerint.

Dunaszekcső - későbizánci alaprajzi rendszer?

Kutatásainkat a felvázolt periodizációs rendszer alapján folytatjuk több éve. A bibliográfiai feltárásokat célzott helyszíni épületdokumentálásokkal egészítjük ki. Az egyes emlékek műemléki felmérésekor és fotódokumentációjának elkészítésekor olyan adatokra is leltünk, melyeket a szakirodalom nem említ. Az 1999-es év nyarán Csongrád megyében, majd 2000 nyarán Baranya megyében felmért templomok dokumentációi a feldolgozás fázisaiban újabb adatokat tártak fel számunkra, melyek a periodizáció finomítására adnak lehetőséget, egyes megállapítások megalapozottságát támasztják alá, ugyanakkor kijelölik részkérdések további kutatásának fontosságát is.

A Duna-menti Dunaszekcsőre legnagyobb számban 1690-ben érkeztek szerbek. Csarnojevity Arzén pátriárka I. Lipóttól kapta a települést 1697-ben,^[17] ahol berendezte rezidenciáját: tervei szerint innen irányította volna a nemzeti egyházfő a török megszállás alatt maradt területek egyházzségeit. A nagyvonalú tervekben monostoralapítás, gimnázium létesítése és önálló szerb nyomda felállítása is szerepelt. De a politikai viszonyok alakulásával az Udvar nem nézte jó szemmel az akkori határaihoz oly közeli, önállósodni akaró igazgatási rendszert, ezért az elképzeléseket nem hagyta jóvá. Csarnojevitynek 1702-ben el kellett hagynia Dunaszekcsőt.^[18] A település mai templomát a kutatási adatok szerint 1759-ben kezdték el építeni.^[19] Az egyszerű hajótesthez 1795-ben építették hozzá a tornyot.

A helyszíni felmérések alapján készített szerkesztések egy sajátos alaprajzi rendszert tártak fel számunkra. (1. ábra) A külsőben egyszerű, lineáris oldalfalakkal épített, az oltárnál félköríves apszissal zárt templomtesthez jól elkülöníthetően csatlakozik a toronytest. A fiókos dongaboltozattal fedett, nyomott arányú belső tér az ikonosztáz előtt kiszélesedik, nagy méretű falfülkét képezve az énekesi tereknek. A ikonosztáz vonala nem a külsőben is jelentkező ugrásnál van: a prothézis és a diakónikon^[20] külön falfülkét kap az ikonosztáz mögött, s csak ezen térrész után következik az ugrás a félköríves apszisba való átmenetnél a templomtömegben.

1. ábra Dunaszekcső, szerb ortodox templom (1760)

Felmérés: Frey Lajos, Hajnal Ödön, Rüll Tamás, Szabó Péter, Szedlacsek Balázs,
Szőke Virág. Szerkesztés: Hajnal Ödön.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

Az alaprajz két lényegi elemét hangsúlyoznánk. A prothézisz és diakónikon ennyire hangsúlyos, szinte önálló térelemként való kezelése ritka a magyarországi emléktanyagban: valójában csak Grábócnál találkozhatunk hasonlóan hangsúlyos megfogalmazásával az oltártérben. Ez már közvetlenebb előkép-rendszert, stílusbeli kapcsolatot sejtet a későközépkori szerbiai szerzetesi építészettel.

A másik, talán még lényegesebb kérdés a szoleát északon és délen bővítő énekesi terek kialakítása. A templomhajó hívek számára kijelölt részéhez képest arányában igen hangsúlyos téregységről van szó.^[21] Az énekesi terek alaprajzi megoldása a fentebb vázolt periodizáció XVIII. század közepét jelölő, átmeneti időszakának felel meg, arányrendszerében azonban további figyelmet érdemel.

Már említettük, hogy a pátriárka monostort akart építeni Dunaszekcsőn. S történeti adatok szerint e település a mohácsi-szekcsői püspökség székhelyeként működött, a baranyai területek egyházigazgatási központjaként; 1733-ban csatolták azt a budai püspökséghez. A település fontosságát kiemeli az 1721-es katolikus vizitáció, mely 200 görögkeleti hívőre két lelkészt és egy diakónus jegyez fel. Bár ezen adatok nem mutatnak jelentősebb papi jelenlétet, azonban jogosan feltételezhetjük, hogy a pátriárkával nagyobb számú szerzetesség is érkezett 1690-ben, s az első évtizedekben itt is tartózkodhattak. S a liturgia alatt kántor (énekesi) szerepet is vállaló szerzetesek számára természetesen nagyobb méretű kórustérre is szükség lehetett. Ezzel következésképpen magyarázatot találnánk a templomtér világi-egyházi "térrészeinek" egymáshoz viszonyított arányaira is.

Ezen feltételezések adatszerű bizonyítékokra nem támaszkodnak - a kérdéskör egyházi vonatkozásai mindenféleképpen további történeti kutatásokat igényelnek. S kérdésként vetődik fel, hogy a jóval később datált templomnál miért alkalmaztak

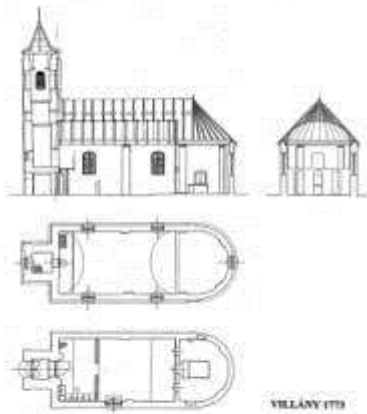
volna ennyire hangsúlyozott térfelosztást. Ha feltételezzük az építési dátum pontosságát, akkor erre talán válasz lehet az ortodox emberek hagyományokhoz való ragaszkodása. Ebben az esetben a ma is álló templomban a korábbi, pátriárkai vagy püspöki székhelyként épített templom alaprajzi vonatkozásait vélhetjük megjeleníteni, természetesen valamennyire újrafogalmazva. Ezzel (is) magyarázható az az alaprajzi hasonlóság, mely párhuzamra szerbiai kolostortemplomok vizsgálatával hivatkozhatunk.

A moravai iskola XIV. századi templomai a szerbiai késő-bizánci kultúrkör közvetítői, letéteményesei. A török hódoltság alatt a szerb művészet, így az építészet fejlődése is lelassult, stagnált több évszázadon keresztül. A Magyarországra bevándorló szerb népcsoportok és egyházi vezetők számára e közvetlen előképek megtartása és újrafogalmazása a hagyományok tiszteletét jelenthette. Grábóc példáján már láttuk ennek kései építészeti megnyilvánulását, ahol teljesen hűen követve a késő-bizánci térszervezést, középkupolás templom épült fel.

Dunaszekcsőnél a hagyományokhoz való kötődés a korai egyházközponti szerep miatt ugyancsak indokolt lehetett. Több, a moravai iskola stílusrendszerében épült templomot vizsgálva egy egyszerűsödési folyamatot figyelhetünk meg e késő-bizánci szakrális tereknél: a középkupola elveszti hangsúlyozó szerepét, az énekesi terek erősen kiülő apszisai redukálódnak, míg nem teljesen beolvadnak a templomtestbe, s a templomtömeg határoló falainak linearitását már csak az apszis félköríves megoldása bontja meg. E kései, letisztuló építési időszakot példázó Satornya^[22] temploma közvetlen alaprajzi hasonlóságot mutat arányrendszerében a dunaszekcsői templommal. Az alaprajzi elemzések és vizsgálatok alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a ma is álló templom térképzésekor építészeti előképként a késői moravai iskola akkori emlékeinek mintáját vették alapul az építők.

Villány és Sárook - az ikonosztáz helye

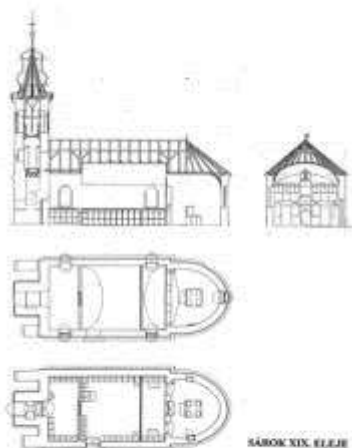
Az általunk felmért Villány és Sárook temploma a definiált első építési periódus emlékmű-specifikációjának további finomítását adhatja.^[23] (2. és 3. ábra) Az egyenes oldalfallal határolt, elliptikus ívű dongával fedett templomtér félköríves oltárapszissal záródik keleten. A hajó tömegének átmenete az oltárapsziss ívébe Villánynál csak kis ugrással és lizénás keretezéssel van kiemelve, Sároknál azonban jelentősebb térbeli tagolás van. Megközelítésünkben nem fontos az építészeti hangsúlyozás erőssége, hanem a belső és külső formálás összhangja. Már több példánál felhívtuk a figyelmet az ikonosztáz belső térben elfoglalt helyzetére, és az oltártér külsőben való megjelenésének viszonyára. A korábban épült villányi templomnál az ikonosztáz alaprajzi vonala nem feleltethető meg a külső homlokzati tagoltságnak, az apszisívbe való átmenetnek. Sárook esetében azonban a külső karakteres tömegváltás az ikonosztáz belső helyéhez van rendezve.

2. ábra Villány, szerb ortodox templom (1773)

Felmérés: Frey Lajos, Rüll Tamás, Szabó Péter. Szerkesztés: Rüll Tamás.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

3. ábra Sárokk, szerb ortodox templom (XIX. század eleje)

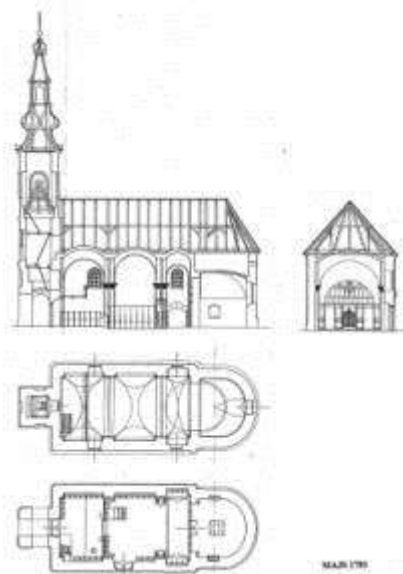
Felmérés: Frey Lajos, Rüll Tamás, Szabó Péter. Szerkesztés: Szabó Péter.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

Úgy véljük, hogy a korábbi példáknál az apszis csak az oltártér egy részének volt formai megfelelője, s a hajó tömegébe való átmenetet követő szakasz a prothézisz is diakónikon elhelyezésére szolgált még, s csak ezután - a tömegváltástól nyugatabbra - zárta a belső térben az ikonosztáz az oltárteret. Míg a későbbi megoldásoknál már általánosodik az oltártér és azt lehatároló ikonosztáz egységének következetes tömegbeli elhatárolódása is az épület egészének alaprajzi és tömegformálási rendszerében.

Majs - több építési szakasz

Majs templomát 1781-ben építették. A periodizációnk szerint második építési szakaszba sorolható épületnél az egységes oltárteret alaprajzilag nyújtott apszissal formálták meg. (4. ábra) A szolea északi és déli részén elhelyezett énekesi padok önálló téregysége a homlokzaton is síkbeli váltással hangsúlyozott. A torony később épült. Nem csak az alaprajzilag jól elkülöníthető rendszere mutatja ezt, hanem az építészeti tagozatok vezetése is: a templomhajó főpárkánya a nyugati oromzatra is átvezetődik, azonban ott nem található a csatlakozó toronytest első szintjének övpárkányával, melynek tagozatrendbeli különbözősége is a más időpontban való építést igazolja.

4. ábra Majs, szerb ortodox templom (1781)

Felmérés: Hajnal Ödön, Szedlacsek Balázs, Szőke Virág. Szerkesztés: Szőke Virág.

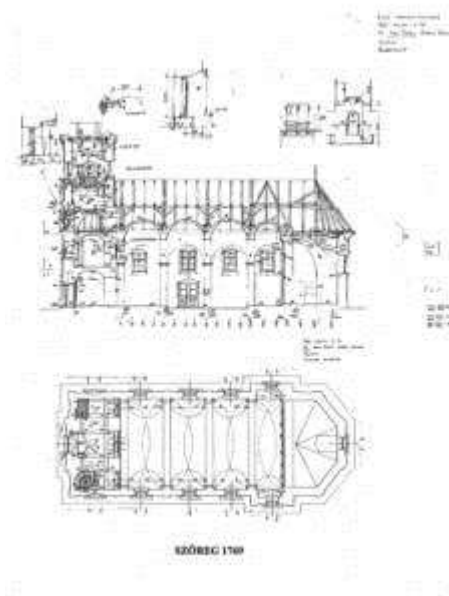
Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

Az oltártér épülettömegének vizsgálata a későbbiekben tisztázandó kérdéseket fogalmazott meg bennünk. A falazat építési technikája két, jól elkülöníthető stádiumot mutat: a tetőtérben az oltártér boltozatának záradékmagasságával megegyező szinttől más falazási rendszerrel készültek a határoló szerkezetek, mintegy ráépítésszerűen. Jelenleg nincs olyan történeti adatunk, mely erre pontos utalást tenne. Jóval szembetűnőbb e váltás az oltártér nyugati határolásaként képzett diadalívnél: az egymásra épülő teherhárító íveknek még a sugara sem egyezik meg, s a kitöltő részek először vegyes kő-tégla rendszerűek, majd nagyméretű téglafalazásra váltanak.

Ez azonban még egy másik kérdéskört is felvet: a templom boltozása nem ad egységes képet. A hosszmetseten láthatóan más rendszerben került boltozásra az oltártér és a templomhajó. Ez nem egyedi eset: a templomok építésénél általános gyakorlat volt a XVII-XVIII. században, hogy amennyiben nem állt rendelkezésre megfelelő anyagi fedezet a teljes terv megvalósításához, akkor a nagyobb

költségtételt jelentő boltozást későbbi megvalósításra ütemezték át. Ezáltal először egyszerű sík mennyezetet kapott a templomhajó. Azonban még ilyen esetben is igyekeztek az oltárteret "szilárd" födémmel, téglaboltozattal fedni, hangsúlyozandó szakrális fontosságát.^[24] A templomhajó későbbi beboltozását az a megfigyelés is alátámasztja, hogy a kettős hevederívek letámasztását biztosító belső falpillérek szerkezetileg különválnak a hátfaltól;^[25] formailag pedig a térbe szervesen feszülnek bele: a hajó nyugati részén levő, északra valamint délre néző ablak-pár nem a boltmező közepében nyitja fel a faltestet, hanem azokra a boltívek szinte rácsúsznak, formai konfliktus eredményezve.

Mindezekon felül további építéstörténeti adatok alapjait találtuk meg a tetőszerkezettel kapcsolatban. A kétállásos fedélszéknél az egyik főállás oszlopletámasztásán vésett "λh 1870" ácsmesteri jegy van, valamint ugyanennek könyökfáin "V" és "III". Egy másikon oszlopálláson a következő monogram áll: "TB". Számunkra nem az ácsmesterek monogram-jegyei, annál inkább a dátumozás fontos. Ugyanis a torony keleti, tetőtérbe eső oldalfalán tetősík-váltásra utaló jeleket találtunk. A torony második szinti övparkánya ugyanis behúzódik a tetőtérbe: a mai tetősík megszakítja azt, azonban további 40 cm-t még halad vízszintesen, majd el van csorbázva. S a visszacsorbázás vonalában megszűnik a torony vakolata és festése: egy határozott (tetősík-)vonal után csupasz, nyerstégla falazatot látunk. Tehát a korábbi tetőhajlásszög kevésbé volt meredek, s feltételezhetően az 1870-es tetőcsere alkalmával változtattak a hajlásszögön, meredekebbé tették azt - ekként a korábbi tetőkontúr vonala ma látható a toronytest keleti, tetőtérbe eső (homlokzat)felületén.^[26]

5. ábra Szóreg, szerb ortodox templom (1769)

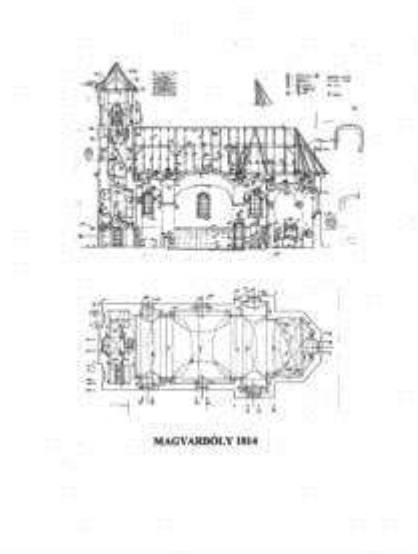
Felmérés: Rüll Tamás, Sándor Gergely.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

Magyarbóly és Lippó - a teljes építészeti egység

Láthattuk, hogy a korai, XVIII. század első két harmadában épült templomok a hozzá- és átépítések folyamatában miként lettek megfeleltetve a bizánci liturgia térigényeinek. A toronyállítási tilalom feloldása (1786/88) azonban nem hozta egyértelműen a harmadik, már egységében komponált, későbbiekben állandósult formát.

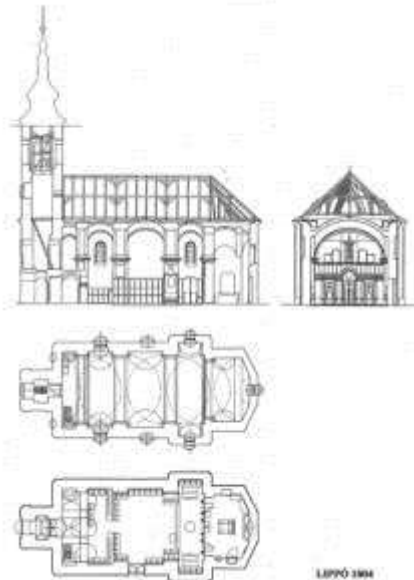
Magyarbóly alaprajzi rendszerét és tömegkompozícióját már elemeztük a periodizációnál. (6. ábra) A Majs templomának példáján felvetett boltozási kérdéseket itt a következőkkel egészíthetjük ki. A magyarbólyi templom egységes tervek szerint viszonylag jól lehatárolható terminusban épült meg. 1813-14 már a klasszikussá váló, harmadik építési periódusnak megfelelő építészeti típust hozza. A belső térlefedések az egységességet csak erősítik. A templomhajót változó szélességű csehsüveg boltszakaszok strukturálják, közöttük széles hevedermezőkkel. A hajó női része^[27] rövidebb szakasz, míg a férfi rész közelítőleg négyzetes alaprajzi vetületű. A szolea újabb, keskenyebb térlefedést kap, melyhez a teret bővítő énekesi térrészek haránt irányú dongalefedése csatlakozik. Az oltártérnél a diadalív csak 70 cm-rel kisebb távot hidal át, annak kosárv-vezetése koncentrikusan megfelel a boltozatot alátámasztó hevedernek. A nyolcszög öt oldalával záródó poligonális oltártérben a párhuzamos szakaszban, az északi és déli falak által határolt térrészen a hajóban megszokott rendszerű csehsüvegboltozat fedi a teret, míg a további három oldallal történő lezárás cikkelyes boltozat kimetszéséből eredeztethető. Eképpen a teljes boltozati rendszer az egységes térlefedési technikának köszönhetően mutatja a lényegi különbözőséget a több ütemben és az egy építési szakaszban készített belső terek formai minőségében.

6. ábra Magyarbóly, szerb ortodox templom (1813-14)

Felmérés: Hajnal Ödön, Szedlacssek Balázs, Szőke Virág.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

7. ábra Lippó, szerb ortodox templom (1804)

Felmérés: Frey Lajos, Hajnal Ödön, Rüll Tamás, Szabó Péter, Szedlacsek Balázs,
Szőke Virág. Szerkesztés: Frey Lajos.

Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

A 2000. évi felmérésünkkor dokumentált Lippó temploma csak egy évtizeddel épült korábban Magyarbólynál. Az 1804-re datált templomnál a torony alaprajzi elhelyezkedése még az előző korszakok hozzáépítésből adódó formajegyeit hordozza, azonban a teljes templomtömeg már a harmadik építési periódus arányrendszerét képviseli. (7. ábra) Az épület szerkezeti megoldásait is vizsgálva mindez bizonyítást nyer: a boltozatok egységes, logikus egymásmellé építettsége a Magyarbólynál tapasztalt tiszta rendszert mutatja. A széles hevederívекkel egymás mellé sorolt csehsüvegboltozatok ugyanazt a térstrukturálást adják a női és férfi rész felosztásában és az oltárrész lefedési megoldásaiban ugyancsak - a rendszer itt még annyival kiegészül, hogy a hajó nyugati végében karzatot helyeztek el, ami külön, kisebb boltszakaszt kapott.

Összegzés

A magyarországi szerb ortodox templomépítészet egyedülálló emlékanyagot jelent az építészettörténetben. A nyugati barokk architektúra a belsőben a bizánci kereszténység térigényeiben ötvöződik. Az ortodox keresztény rítus átlényegíti a teret, használatában differenciálja azt.

Tipológiai rendszerünkben bemutattuk a hazánk területére vándorolt szerbség szakrális építési tevékenységének korszakait. A bécsi udvar közvetlen irányítása alá tartozó nemzetiség egy más, igen erős építési hagyományú közegbe kerülve átvette a saját kultúrájától idegen formavilágot. Több évszázados, lassú fejlődés után a barokk szabad lendületességében oldódott fel a szerb egyházi építészet. Az új architektúra átértelmeződött, s a néhány évtized alatt lezajló fejlődés végén már konzekvensen jól használható, ortodox liturgikus igényeknek is megfelelő típus jött létre.

Az alakító-formáló szándék eredeztethető a mély gyökerekből táplálkozó, balkáni, későbizánci építési kultúrából. A baranyai példák elemzése a koncentrált emléktanyag és a földrajzi közelség miatt is indokolt - és kiemelten fontos régió. A hagyomány egyes emlékeknél a közvetlenebb megfeleltetést is mutatja a szerb szerzetesi templomokkal. Azonban az új építészeti eszköztár önállóan továbbfejlődő típust határoz meg a XIX. századra - s a hagyományok tisztelete már inkább az újrafogalmazásokban élt, nem a közvetlen építészeti emlékek átültetésében.

Az egyes emlékek további vizsgálata, a kutatás helyszíni épületdokumentáláson alapuló megalapozottságának bővítése további emlékekre is - a felállított tipológiai rendszer további finomítását, a hangsúlyok újraértelmezését hozza. Így még pontosabban leírva magyar építészettörténetünk nemzetiségek által való sajátos ötvöződésének jelentős emléktanyagát.

Vukoszávlyev Zorán

Jegyzetek:

[1] 1389. június 15-én a rigómezei csatában Lázár fejedelem vereségével valójában elveszett a szerb függetlenség. A török folyamatos betörésekkel már a középkori Magyarország határait veszélyeztette. A menekülő, betelepülő népcsoportok száma egy-egy ilyen hadjárat alkalmával változó nagyságrendű volt.

[2] A kamarai títusterveket Franz Anton Pilgram nevéhez köthetjük legfőképp. E típusmegoldások akkori használatáról részletes bemutatást ad tanulmányában Cs. Dobrovits Dorottya, aki közli egy 1771-es templom-tervsorozat 3 változatát is; in: Cs. Dobrovits Dorottya: *Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építészete)*. Művészettörténeti Füzetek. Budapest. 1983.

[3] Nem szabad megfeledkeznünk arról a történeti tényről, hogy az Udvar a Magyarországra bevándorló szerbeket csak ideiglenesen itt tartózkodókként kezelte először. Azt remélték, hogy a népcsoportok a balkáni helyzet remélt javulásával majd visszaköltöznek szerbiai területekre. E gondolkodást jól tükrözi a vallási ügyekben császári tanácsadóként számon tartott Kolonics javaslata: ott, ahol a szerbeknek nem volt templomuk a török idők alatt, azonban a bevándorlási hullám által megnövekedett számuk indokoltá tette új szakrális épület emelését - ott célszerű, hogy a városi vezetés illetve a földesúr biztosítson a szerbek számára az építkezésben követendő típus(megoldás)t. Nyilvánvalóan azzal a szándékkal tette e javaslatát, hogy később, a szerbek visszaköltözése miatt felhagyott templomokat könnyen lehessen katolikus felekezetűekként is használni. Minderre Dejan Medakovity hivatkozik Radoszlav Grujity munkáját idézve; in: Dejan Medakovity: *Putevi srpskog baroka*. Beograd. 1971. pp. 185-186. Illetve az idézett forrásmunka: Radoszlav Grujity: *Kako se postupalo sa srpskim žalbama na dvoru cesara avstrijskoj*. Knjiga Matice Srpske 18. Novi Sad. 1906.

(Az idézett munkában hivatkozott Kolonics ("Kolonity") azonosítható Kolonics Lipót győri megyéspüspökkel, udvari kancellárral.)

[4] További 7 templom, mely a püspökséghez tartozott építésekor, mára más felekezet illetve önkormányzat kezelésében van.

[5] A magyarországi ortodox emlékek - beleértve a román, görög és magyar ortodox templomokat is - építési korszakra jellemző kategorizálására tett javaslatot Horváth Alice; in: Levárdy Ferenc (szerk., et. al.): Egyházi épületek és műtárgyak gondozása. Budapest. 1971. pp. 129-134. "Bizánci liturgia és műemlékek" címmel, H.A. szignóval. Mi a magyarországi szerbség szakrális emlékeit vizsgáljuk. Formálisan tehát a fenti munkának csak egy szegmensét érintjük. Azonban a hazai ortodoxia más nemzetiségeinek élete több évtizeden keresztül meghatározóan a szerb egyházhoz kötődött, hiszen azonos jurisdikció (egyházigazgatás) alá tartoztak vele. Az általunk felállított rendszer az egyedi tömegformák megjelenését jobban hangsúlyozza, a periódusok határait máshol húzza meg a vizsgált emléktanyag alapján.

[6] Baranya megye szerb ortodox templomai: Beremend, Dunaszekcső, Erdősmecske, Illocska, Lippó, Magyarbóly, Majs, Mohács, Sárok, Siklós, Somberek, Villány. Nagybudmér hosszú ideje elhagyatottan álló templomának bontását 2001-ben fejezik be.

[7] A ráckevei, ma szerb ortodox templomként működő gótikus szakrális épületről több neves kutató is publikált. Jelen tanulmányunknak nem célja az épület és település történetéről és építészeti eredeztetéséről megjelölt megállapításokról állást foglalni, vagy vitatni azokat. Azon kérdésfelvetés, hogy a mai templomot a szerbek építették-e, vagy az egy átvett, korai monostortemplom, melyet a krónikák által említett Szt. Ábrahám monostorral azonosítanak, nem nyert hitelt érdemlően bizonyítást. Azonban a történeti adatok felsorakoztatásával mi azt a álláspontot fogadjuk el, hogy a templomot a szerbek építették. Az emlékekkel foglalkozóan a XIX. század közepétől több monografikus igényű leírás is készül: Ludaics Miklós, Résző Ensel, Rómer Flóris, Arányi Lajos és Borsodi Bevilacqua is adatokat, rajzokat közöl. Legrészletesebb leírást ad Henszlmann Imre; in: Henszlmann Imre: A görög nem egyesültek temploma Ráckevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III. 1865. pp. 289-296.

[8] Csányi Károly és Lux Géza is Henszlmann Imre korábbi cikkére hivatkozva tesz megállapításokat az építési adatokat illetően; in: A m. kir. József Nádor Múzeum Középkori tanszékének közleményei. Építészhallgatóink középkori építészeti felvételei. Ráckeve. Görög kel. szerb templom. Különlenyomat a TECHNIKA 1939. évi 6. számából. Illetve az eredeti mű: Ráckeve. Görög keleti szerb templom. Technika. 1939 / 6. pp. 199-204., 232-235.

[9] A grábóci templomról részletes monográfiai adatokkal szolgál: Szilágyi Mihály: A grábóci szerb ortodox kolostor története. Szekszárd. 1999.

[10] Több ásatás és kutatás is folyt, tisztázandó a korai templom helyét. Gerő Győző és Somogyi Árpád 1956-os ásatásaik alkalmával a mintegy száz méterre északnyugati irányban levő romterületben vélték ezt megtalálni - bizonyítékként kezelték erre a falazás Gerő Győző szerinti "török technikáját". In: Somogyi Árpád: Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. 1960. IV. 1-2. pp. 76-78.

Ezt nem feltétlenül cáfolandó, egy későbbi ásatás - mely során felbontották a mai templom padozatát - megállapította, hogy egy korábbi építési periódusban a jelenleginél kisebb templom állt ugyanazon a helyen; in: Dinko Davidov: Spomenici budimske eparhije. Beograd. 1990. p. 305.

[11] Dinko Davidov kutatásaiban hivatkozik Mákszim ("Makszim") igumen 1736. február 1-én kelt levelére, melyben csak az akkor álló templom felújítására kértek engedélyt és segítséget. Azonban ugyanazon év májusban már új templom építéséhez kezdtek. A liturgikusan még funkcionáló, korábbi templom köré kezdték el építeni az újat, mintegy állványzatként használva a meglevőt. 1738-ban a munkák annyira előrehaladtak, hogy ősszel a régi templomot elbontották, s az új, monumentális méretű templomot 1741-ben befejezték. u.o.

[12] Egyes kutatások a fal díszítő festéseinek stílusvizsgálata alapján valószínűsítik, hogy azok két periódusban készültek: a fa teknőboltozat az épület elkészültekor, a falfelületeket a torony építésekor lettek befestve. Mivel a torony építését a XVIII-XIX század fordulójára datálják, arra következtetnek, hogy a templom építésének ideje a XVIII. század első felére tehető. (Bár ez tipológiánk rendszerének is megfelelőbb datálás, azonban forrásadatok alapján jelen pillanatban csak az 1808-as építési dátumra hivatkozhatunk.) A kutatásokról lásd: Bela Duranci - Antun Rudinski: Szerb templomok Baranya megyében. in: Létünk. Újvidék. 1987. pp. 322-355.

[13] 1786/88-ig a nem katolikus vallásfelekezettűeknek tilos volt tornyot állítani. Bár az Udvar elismerte ezen vallásokat, azt nem akarta, hogy a közösségek nagyságát, rangját "jelölő" magas építmények mindenki számára látható, erőteljes tanubizonyosságot szolgáltatassanak létükről. E gondolkodásmód végét hozza az 1781-ben megalkotott, majd 1786/88-ban további részleteiben pontosított Türelmi Rendelet.

[14] Anton Rudinski a templom dokumentálásáról és felújításáról szóló bemutatásban az épületszerkezetek leírásánál megállapításként közli a falazási módok különbözőségét. Az épület felvételezésén 1984. szeptember 15-21. között az Országos Műemléki Felügyelőség részéről Kerner Gábor és Dr. Tihanyi Csaba, a szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézet részéről Anton Rudinski és Augustin Juriga vett részt. A helyszíni épületfelmérésből és fotódokumentációból készült helyreállítási tervet Anton Rudinski állította össze 1985. decemberében; in: Illocskai pravoszláv templom - restaurálási tervvázlat. 1985. december. Kézirat. Kerner Gábor közlése nyomán.

Az általunk végzett első helyszíni szemle (1993) alkalmával már elkészült a helyreállítás új vakolata, takarva az anyagváltásokat. S 1999. szeptemberében, második ott jártunkkor is jó állapotban védte a falakat - ekként e megállapítást csak közöljük. Alaprajzi elemzéseink alátámasztják azt.

[15] Az ortodox, bizánci liturgiában, ahol tilos a hangszeres zenei kíséret, nagy jelentősége van az éneknek. A cselekményeket folyamatosan kísérő, a liturgiavégző pappal sokszor válaszoló éneklésmód megkívánja a közvetlen kapcsolatot az oltártérrel. Mivel az oltártérben csak a felszentelt papok és segédek tartózkodnak, s az énekkar világi személyekből áll, ezért az ikonosztáz előtt, már a templomhajóban

helyezik el az egymással szembefordított, a szolea északi és déli részén felállított énekesi padokat. E nagyobb bútordarabok állószékből és olvasóállványból állnak. Az állószékeket - amik inkább csak támaszkodásra, s az idősebbek számára kisebb, lehajtható ülőfelülettel rendelkeznek- a templom naoszában a falak mentén, és a női illetve férfi részt elválasztó mellvédkorláthoz helyezik el. Ennek megfelelően a naoszban, a hívek terében nincsenek térbe állított padok.

[16] A helyszíneléskor a toronyba felvezető, első szintű karzaton a padozatba beépítve talált téglakon ezen évszám téglajegye pontosítja az építési dátumot. Továbbá több 1814-es évszámú téglát figyeltünk meg a boltozatnál és a falkoronákon a tetőtérben.

[17] In: Dinko Davidov p. 370.

[18] Ezután költözött fel véglegesen a pátriárka Szentendrére. Onnan irányította a püspökség egyházi szervezetének felállítását. Templomépítéseket szorgalmazott azokban a helységekben, ahol szerb népcsoportok telepedtek meg. Egyházi felszerelésekkel látta el az alakuló közösségeket. Egyházi feladatain túl a Magyarországon huzamosabb ideig berendezkedni kénytelen szerbek nemzetiségi jogainak kiharcolása végett többször tartózkodott Bécsben is.

[19] Dinko Davidov hivatkozik egy utazói feljegyzésre, mely szerint az építkezés 1759. szeptember 15-én kezdődött; in: i.m.

[20] A bizánci liturgiára jellemző téregységek. A prothézisz előkészületi tér az oltártér északi oldalán, ahol a liturgia első felét végzik, amikor a pap csendben előkészíti a szent adományokat a liturgiára. A diakónikon azon déli térrésze az oltártérnek, ahol az egyházi szerelvényeket és az egyházi ruhákat tárolják.

[21] A belső térben a hívek tartózkodási része és a liturgikus cselekmények tereinek aránya megközelítőleg 1:1 arányú. Ennek indokoltsága mélyebb összefüggéseket sejtet.

[22] Satornya Szerbiában, Jaszenica térségben található, Kraguljevactól kb. 30 km-re északnyugati irányban. Építési dátumát 1425-re teszik a kutatások. A korai moravai iskolát Ravanica (1376-1385) és Lazarica (1377/78-1380) templomával bemutató szakirodalmon túl a későbbi építési periódusról kevesebb kutatás folyt. Vitovnica (1389) esetében a külső plasztikus tagolása már egyszerűsödik. A külső tömegarchitektúrában hasonlóan leegyszerűsödő késő-bizánci alaprajzi rendszert mutatja Josanica (XIV. század utolsó évtizede) és Koporin (1402-1427) temploma is. Ezek elemzését, részletes bemutatását lásd a moravai iskola építészetét bemutató munkában: Vladislav Risztity: Moravska arhitektura. Krusevac. 1996.

[23] Villány templomát 1773-ban, Sárokot a XIX. század elején építették.

[24] Erre részleteiben jól lekövethető példát találtunk 1999-es felmérési sorozatunk alkalmával. A Csongrád megyei (Szeged-)Szőreg szerb templománál az oltárapszis felett egy alacsonyabb záradéku cikkelyes kupolát, a hajó felett pedig csehsüveg-boltozatsort találtunk. (5. Ábra) Az eltérő térlefedési mód okait keresve a főpárkányt képző térdfalnál a belső felületen építészeti tagozatokat találtunk: a falkoronától mintegy 60 cm-re lejjebb félpálcából és negyedpálcából álló építészeti tagozás fut körbe több méteres hosszon jól követhetően a templomhajó feletti részen; akként, hogy az énekesi terek tömegformálása után át is fordul észak-déli irányba az oltár

diadalívéhez. Ez bizonyíthatja azon feltevésünket, hogy az 1785-ben felszentelt templomot először csak az apszisnál boltozták be, s a hajóban sík famennyezet volt. Az 1848-49-es szabadságharcban megrongálódott és felgyújtott templomot 1855-ben rendbe hozták, majd teljes felújítást végeztek az 1890-es években. Hogy az első vagy második helyreállításkor történt-e a beboltozás, arra még nincsenek tökéletes bizonyosságot jelentő adataink.

Sajnos a majsi templomnál a korai térlefedés helyére, szintbeli magasságára utaló belső, építészeti tagozást nem találtunk a tetőtérben a falkoronánál.

[25] A templom helyreállítási munkáit szervező Bugarszki Norbert szívélyes közlésének köszönhetően meggyőződhattünk a falpillérek elkülönüléséről: a déli bejárat melletti, attól nyugatra levő belső pilaszter szemmagasságban mintegy 0,5-1 cm rést képezve elválik a hátfaltól. A rés jól érzékelhető: a faltest elé húzott féltégla vastag pilaszter mögé be lehet nyúlni, s a mai festés alatt - ami lepergett ezen a helyen is - látható korábbi, növényi díszes festés be is fut a pilaszter mögé. Valószínűleg a csehsüveg boltozatok beépítésekor a korai templombelső-festést eltakarták egy, az új architektonikus elemek által képzett struktúrának jobban megfelelőbb festéssel.

[26] Feltételezve, hogy későbbi helyreállítások nem változtattak a tető hajlásszögén. Bugarszki Norbert elmondása szerint egy esetleges tető-átalakításra 1870 után nincs adatunk. Így az ácsjegyek s a jelölt faelemek valószínűleg eredeti helyükön találhatóak ma is az 1870-es átalakításnak-felújításnak megfelelően.

[27] Az ortodox templomok hívek által használt hajórésze általában két egységre osztható fel. A nyugati bejáraton megközelítve a belsőt, a templomhajóba belépve először az úgynevezett "női templomba" jutunk. Keleti irányba, az oltártér felé haladva ezt követi a "férfi templom", melyet az előző térrésztől egy mellvédmagasságú falazott vagy faszerkezetű tömör korlát választ el. A megnevezések a liturgia alatti tartózkodási helyet jelölik meg a két nem számára.

A férfi templomot általában közvetlenül, délről is meg lehet közelíteni. Ha a templom nagyobb méretű, vagy funkcionálisan indokolt, akkor a férfi részbe egy a délivel szemközti északi ajtón is bejárást biztosítanak. Az épület funkcionális használhatóságának könnyítését idővel kanonikussá váló szokások hagyományozták évszázadokon át: elfogadottan a liturgiára igyekvő nők csak a nyugati kaput használták, s a férfiak nem nyugaton léptek be a templomba, hogy aztán a női részen áthaladva jussanak a számukra kijelölt tartózkodási helyre, hanem közvetlenül a déli kapun léptek be a "férfi templomba".

APPENDIX

NEW FACTS FOR THE PERIODIZATION OF SERBIAN ORTHODOX CHURCHES IN COUNTY OF BARANYA

At the Great Immigration in 1690, considering the number of settlers, county of Baranya was the most significant area populated by Serbians in Hungary.

At first the ethnical groups -governed by the patriarch- were settled down only for temporary residence in this southern quarter of former Hungary which was the nearest to their motherland. But the political situation did not make their moving back possible even in further years. The activity of construction became significant by the strengthening of the spiritual and cultural life.

The not more than 200 years that forms the boundary of coming the sacred buildings of Serbians into existence, is a very intensive church-construction period consisting of several stages.

In the actual phase of exploration we examine the individual monuments of this - historically very close, regionally concentrated- architectural group. By the analysis of the survey we show new construction facts and new possibilities of periodization.

Keywords / Kulcsszavak:

Serbian orthodox churches

Group of architectural monuments

Periodization